

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСНОВИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ КІОТСЬКОГО ПРОТОКОЛА В УКРАЇНІ

Гомаль І.І., к.т.н., професор, зав. кафедри "Управління виробництвом"
Рябич О.М., аспірант кафедри "Управління виробництвом"
(Донецький національний технічний університет, м. Донецьк)

// Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. — 2012. — № 4.- С. 86-90

Проблема впливу парникових газів на зміну клімату в останнє десятиліття перетворилася з наукової гіпотези в одну з найбільших загроз людської цивілізації. Одним з основних шляхів вирішення цієї глобальної проблеми є розробка ефективних міжнародних і національних інституціональних основ та нормативно-правової бази реалізації механізмів контролю і регулювання викидів парникових газів в атмосферу.

Аналіз наукових праць вітчизняних вчених І.Тустановської [1], І. Вербицької, В. Дюканова, Т.Медун [2], В.С. Горбунова [3] присвячених правовим аспектам зміни клімату та економічним засадам природоохоронної діяльності, зв'язаної зі зниженням емісії забруднюючих речовин в атмосферу, російських вчених В.Х. Бердина [4], Ю.В. Соловей [5], А.А. Голуба, А. Маркандія, Е.Б.Струкова та ін. [6] по огляду існуючого у Російській Федерації досвіду реалізації "механізмів гнучкості" Кіотського протоколу, а також зарубіжних вчених М. Грабб, К. Вролик, Д. Брек [7] по аналізу Кіотського протокола, свідчить, що дане питання ще досконально не досліджено.

Таким чином, ціллю статті є продовження дослідження міжнародних і національних інституціональних основ торгівлі викидами та узагальнення найбільш важливих проблем формування національної нормативно-правової бази контролю і регулювання стану атмосферного повітря в контексті запобігання емісії парникових газів (ПГ) в атмосферу.

Людство давно усвідомило те, що ефективне вирішення екологічних проблем можливо тільки при глобальному підході до них тому, починаючи з 1988 р. проводиться низка міжнародних переговорів, покликаних удосконалити механізми контролю і регулювання стану атмосферного повітря.

Програмою ООН по охороні навколишнього середовища і Міжнародною метеорологічною організацією у 1988р. організована Міждержавна комісія з проблем зміни клімату.

На конференції ООН із проблем навколишнього середовища в 1992р. у Ріо-де-Жанейро, представниками 160 країн світу, була прийнята Рамкова Конвенція ООН «Про зміну клімату» (РКЗК ООН) [8], що вступила в силу в березні 1994р. і задекларований принцип екологічного розвитку, тобто концепція розвитку, що "самовідновлюється". У рамках даного принципу одним із пріоритетних напрямлень є стабілізація концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, що дозволив би не допустити «небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему». В даний час Сторонами Конвенції є 189 країн, у тому числі всі розвинені країни і країни СНД.

Сторони РКЗК ООН узяли на себе ряд загальних зобов'язань:

- готувати і представляти «національні повідомлення» про діяльність по зм'якшенню зміни клімату і кадастри/інвентаризації антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами всіх парникових газів;

- приймати національні програми обмеження зміни клімату і розробляти стратегії адаптації до цих змін;

- співробітничати по науково-технічним питанням і питанням освіти, інформуванню громадськості й обміну інформацією, зв'язаною зі зміною клімату та ін.

Однак Рамкова Конвенція визначила лише загальні принципи міжнародного співробітництва з проблем зміни клімату. Тому подальша деталізація цих принципів була здійснена на наступних Конференціях.

У Берліні на першому засіданні Конференції сторін, у 1995р., була визначена пілотна стадія проектів спільного здійснення (СЗ), відома як «діяльність, що здійснюється спільно». У процесі такої діяльності проекти, спрямовані на скорочення викидів ПГ, повинні були спільно здійснюватися в країнах, включених у Додаток I до Конвенції. Пілотна стадія закінчилася в 2000 році. У своєму рішенні (відомому, як Берлінський мандат) сторони погодилися почати переговори, що роблять зобов'язання по скороченню викидів, передбачених Рамковою Конвенцією, більш жорсткішими.

Наприкінці 1997 року на Третій Конференції Сторін РКЗК ООН у Кіото був прийнятий Кіотський Протокол (КП), що закріплює кількісні зобов'язання розвинених країн і країн з перехідною економікою, по стабілізації і зниженню надходжень парникових газів в атмосферу в період 2008-2012р. стосовно 1990р. Також введені "механізми гнучкості", що передбачають спільне здійснення проектів по скороченню викидів парникових газів або їх поглинанню лісами і екосистемами, торгівлю квотами на викиди, і здійснення проектів "чистого розвитку". При цьому Кіотський протокол припускає, що кожна країна буде сама розробляти внутрішній механізм управління викидами парникових газів. Важливо відзначити, що всі зобов'язання були прийняті тільки для першого бюджетного періоду впродовж 2008-2012 років. Надалі (з 2013 р.) будуть нові зобов'язання, нова ратифікація, але поки ні тривалість цього другого періоду, ні характер обмежень на викиди в цей період ще не встановлені.

Метою шостої Конференції країн-учасниць РКЗК ООН у м. Гаага (Нідерланди), що проводилася в 2000 р., було досягнення узгодженості з питань фінансової допомоги країнам, що розвиваються, і країнам з перехідною економікою і визначені умови і процедури міжнародної торгівлі викидами та ін. На даній конференції вперше була звернена увага на можливості виконання положень РКЗК ООН в умовах протистояння політичних сил і лобіювання власних інтересів різними фінансовими групами.

У жовтні 2001 р. в м. Марракеш (Марокко) проходить 7-а Конференція Сторін РКЗК ООН, де наукове товариство робить важливі висновки про те, що зміни клімату зв'язані з антропогенними емісіями парникових газів, представляють загрозу людству і екосистемам [9].

У м.Нью-Делі (Індія) з 20 жовтня по 1 листопаду 2002р. проходить 8-а Конференція Сторін РКЗК ООН і прийнята Делійська декларація з питань зміни клімату і стійкого розвитку.

Для вступу КП у силу його повинні були ратифікувати не менш 55 країн, у тому числі країни, що відповідають за 55% викидів CO₂ розвинених країн і країн з перехідною економікою в 1990 році. Ця

умова була виконана в листопаді 2004 року після ратифікації Протоколу Росією. Кіотський протокол набрав силу 16 лютого 2005 року (через 90 днів після ратифікації Росією).

На 1 січня 2005 року до Протоколу приєдналися 134 держави (у тому числі розвинуті країни і країни з перехідною економікою, на долю яких приходить приблизно 61,6% емісії вуглекислого газу цієї групи країн). Зокрема, Протокол ратифікували всі країни ЄС, Японія, Китай, Індія, Україна, Швейцарія, Бразилія, Канада та ін. Відмовилися брати участь у КП до 2013 р. США і Австралія [10].

Кіотський протокол, поряд із РКЗК ООН, є основою для формування нормативно-правової бази регулювання викидів парникових газів в атмосферу та інституціональних основ торгівлі викидами.

Важливими особливостями КП є наступні:

- вимоги даного Протоколу можуть бути виконані як за рахунок скорочення викидів парникових газів, так і за рахунок збільшення абсорбції цих газів;

- це перша і поки єдина глобальна екологічна угода, що передбачає використання ринкових відносин для досягнення екологічних результатів. Фактично мова йде про створення в рамках КП глобального ринку парникових викидів, на якому можна продавати і купувати квоти на викиди і "скорочення викидів", що утворяться в результаті реалізації проектів спільного здійснення або інвестицій у проекти чистого розвитку.

Наприклад, механізм міжнародної торгівлі квотами, діє тільки між країнами, віднесеними до країн з розвинутою і перехідною економікою. Найпростішим варіантом такого механізму є торгівля квотами між країнами-членами Європейського Союзу. Так, для Іспанії, Португалії, Греції та інших країн, чия економіка не характеризується високою продуктивністю і технологічністю, економічно вигідно значне скорочення рівня викидів і продаж квоти країнам (США, Франція, Австрія й ін.), у яких сильно розвинене виробництво і, як наслідок, високий рівень викидів.

Правового закріплення вимагає механізм спільного здійснення. Офіційне формулювання спільного здійснення (тобто передачі і придбання «одиниць скорочення викидів» (*згідно міжнародної термінології ERUPT*)), засновано на ст. 4 РКЗК ООН [8], відповідно до якої сторони, включені в Додаток I, «...можуть здійснювати таку політику і заходи разом з іншими сторонами, і можуть робити іншим сторонам допомогу в справі внесення вкладу в досягнення мети Конвенції...». Концепція СЗ еволюціонувала в бік дискретних одиниць скорочення викидів, що можуть бути передані країні-донорові (інвесторові) у результаті здійснення проекту, спрямованого на скорочення антропогенних викидів у країні-реципієнті. Одиниці скорочення викидів повинні базуватися на реальному (тобто досягнутому в результаті здійснення конкретного спільного проекту) попередженні, скороченні або абсорбції антропогенних викидів.

Як показує сформована в даний час практика фінансування проектів спільного здійснення (прикладом якої є голландський тендер на закупівлю ERUPT), і кошти за отримані одиниці скорочених викидів у розмірі 50 % від вартості закупівлі надходять ініціаторові проекту в період здійснення будівельних робіт згідно проекту (закупівля устаткування, монтажні роботи і ін.) і до початку повної експлуатації. Інші 50% передаються в період з 2009 по 2013 р. по факту надходження одиниць скорочених викидів парникових газів [11].

Механізм чистого розвитку, визначений ст.12 КП [12], спрямований на сприяння стійкому розвитку в країнах, що розвиваються, і на полегшення виконання розвинутими країнами їх зобов'язань по скороченню викидів. Розвинені держави, що є Сторонами Протоколу, можуть інвестувати в проекти по скороченню викидів у країни, що розвиваються. Скорочення викидів, досягнуті в результаті здійснення цих проектів, можуть використовуватися розвиненими країнами в рахунок виконання ними власних встановлених зобов'язань. Відмінність цього механізму від механізму спільного здійснення полягає в тому, що в даному випадку країна-реципієнт проекту не має перед іншою стороною ніяких зобов'язань щодо скорочення викидів газів. Зобов'язання лежать на стороні, що почала проект.

На сучасному етапі розвитку на долю України приходиться близько 2% світових викидів парникових газів в атмосферу. Як країна з перехідною економікою, Україна має великий потенціал для ефективного скорочення викидів парникових газів у результаті модернізації промисловості і широкого впровадження енергоефективних технологій.

Основою для формування нормативно-правової бази регулювання викидів парникових газів в атмосферу є принципові положення державної політики в галузі природокористування, екологічної безпеки й охорони навколишнього середовища, що визначаються Конституцією України, системою природоохоронного законодавства. У цій системі особливе місце займає прийнятий 16 жовтня 1992 р. Закон України «Про охорону атмосферного повітря» [13]. У статті 16 якого затверджується, що «підприємства, об'єднання й організації відповідно до міжнародних угод зобов'язані скорочувати і надалі цілком припинити виробництво і застосування хімічних речовин, що здійснюють згубний вплив на озоновий шар, а також скорочувати викиди двоокису вуглецю й інших речовин, нагромадження яких в атмосфері може привести до негативних змін клімату».

Реалізація КП на Україні можлива по двох сценаріях. Один з них передбачає адміністративний механізм реалізації протоколу, у тому числі, державну відповідальність за моніторинг і контроль, за виконання зобов'язань, за фінансування всіх необхідних систем. Другий сценарій передбачає делегування частини повноважень від держави до бізнесу. У цьому ринковому варіанті бізнес несе відповідальність за виконання зобов'язань, на нього ж лягає основне навантаження по фінансуванню необхідних систем. Бізнес також частково здійснює моніторинг і контроль за реалізацією протоколу.

Україна виявляє досить високу активність по імплементації положень Рамкової Конвенції і Кіотського Протоколу на національному рівні. В історичному плані розвиток даного процесу представлений в таблиці 1.

Із середини 90-х років на Україні починає формуватися нормативно-правова база по регулюванню викидів парникових газів в атмосферу і запобіганню зміни клімату. Зокрема, були прийняті Закон України «Про енергозбереження» (1 липня 1994 р.), «Про електроенергетику» (16 жовтня 1997 р.), Закон України «Про гідрометеорологічну діяльність (18 лютого 1999 р.), Закон України «Про альтернативні види рідкого і газового палива» (14 січня 2000 р.) і ін.

Напрямки удосконалювання нормативно-правової бази реалізації механізмів контролю і регулювання викидів парникових газів в атмосферу представлені в таблиці 2.

Таблиця 1 – Розвиток процесу виконання положень
РКЗК ООН і Кіотського Протоколу в Україні

Дата	Процес
9 травня 1995 р.	Підписання Україною, у числі 154 країн світу, РКЗК ООН
29 жовтня 1996 р.	Ратифікація ВР України РКЗК ООН
28 червня 1997 р.	Затверджена Постановою КМУ «Державна кліматична програма України», що визначає перелік організаційно-технічних заходів щодо удосконалення моніторингу клімату України, а також рекомендації з реагування на можливі зміни клімату
11 серпня 1997 р.	Україна стає учасницею РКЗК ООН
лютий 1998р.	Подача в Секретаріат Конвенції Першого національного повідомлення з питань зміни клімату
січень 1999р.	Підписання Урядами Канади й України угоди, згідно якої планується здійснення трирічної програми з питань зміни клімату, що буде виконуватися Канадським Агентством Міжнародного розвитку
9 березня 1999 р.	Затверджено Постановою КМУ «Порядок організації і проведення моніторингу в області охорони атмосферного повітря»
15 березня 1999р.	Підписання Україною КП
14 квітня 1999р.	Створення, відповідно до Постанови КМУ № 583, Міжвідомчої комісії з забезпечення розробки і координації впровадження національної стратегії і національного плану дій з питань виконання Україною зобов'язань РКЗК ООН
вересень 1999р.	Подача в Секретаріат Конвенції початкової версії Кадастру антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами парникових газів в Україні за період з 1990 по 1998 р.
грудень 1999р.	Підписання Україною і США Меморандуму о намірах з питань зміни клімату, що визначає основні напрямки співробітництва
вересень 2000р.	Подача в Секретаріат Конвенції остаточної версії Кадастру антропогенних викидів із джерел і абсорбції поглиначами парникових газів в Україні за період з 1990 по 1998 р.
серпень 2002 р.	Доробка проекту Технічного завдання Робочої групи Україна-ЕС із проблем зміни клімату та спрямовання на узгодження з Європейською Стороною
с 23 жовтня по 1 листопада 2002р.	Участь у 8-й Конференції Сторін у м.Нью-Делі.
17 грудня 2002 р.	Засідання Науково-технічної Ради при Канадсько-Українській екологічній програмі, з розглядом звітних матеріалів по проектах Програми
4 лютого 2004р.	Ратифікація ВР України КП
20 лютого 2004	Надання Україною Національної доповіді (інвентаризації) по викидах парникових газів за 2001-2002р.
15 квітня 2004р.	Формування робочої групи для опрацювання питань, пов'язаних з РКЗК ООН та КП
15 листопада 2004р.	Схвалення Першого звіту по виконанню робіт із проекту Європейської Комісії «Технічна підтримка проце-

су виконання Україною і Беларуссю зобов'язань в області стримування глобальних змін клімату”

Таблиця 2 - Напрямки удосконалення нормативно-правової бази реалізації механізмів контролю і регулювання викидів парникових газів в атмосферу

№ пп.	Проблеми, що вимагають рішень	Основні напрямки рішень
1	2	3
1	Створення діючої системи координації і розподілу функцій у системі органів державного управління. (У даний час відсутній чіткий розподіл, і закріплення функцій між органами, у компетенцію яких входить здійснення заходів, зв'язаних з регулюванням викидів парникових газів в атмосферу)	Удосконалювання правових основ управління викидами парникових газів в атмосферу і створення правових актів, які б чітко закріплювали, які функції щодо даного питання повинні виконувати органи і служби державного управління (Міністерства, Держкомітети).
2	Активізація участі органів місцевого самоврядування в процес регулювання викидів парникових газів в атмосфері	Внесення змін у Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», де необхідно чітко обумовити компетенцію і функції органів місцевого самоврядування в сфері забруднення атмосфери парниковими газами
3	Визначення парникових газів, як об'єкта спостереження відповідно до порядку проведення моніторингу в Україні	Внесення парникових газів, у список забруднюючих речовин, по яких проводиться моніторинг, проведений відповідно до Законів України «Про охорону навколишнього середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Порядок організації і проведення моніторингу в сфері охорони атмосферного повітря»
4	Створення уніфікованої методики збору даних, контролю і сертифікації даних. (У даний час обробка даних ускладнюється, тому що збір даних здійснюється різними Міністерствами і відомствами за різними критеріями)	Необхідно доробити створений у 1996 р. Кадастр парникових газів
5	Формування правових основ здійснення торгівлі квотами на викиди і реалізації проектів спільного здійснення	Створення законодавчих основ торгівлі квотами на викиди, що передбачають підвищення рівня інформованості суб'єктів, що халяжують, щодо можливостей торгівлі квотами на викиди

1	2	3
6	Підвищення рівня розвитку системи фінансового стимулювання природоохоронних заходів	Внесення відповідних доповнень у Закони України «Про охорону навколишнього середовища», «Про енергозбереження», у податкове законодавство, внесення окремої статті в державний і місцеві бюджети з урахуванням розширення можливостей регулювання інвестиційного режиму в залежності від використання або невикористання нерезидентами енергозберігаючих технологій у процесі виробництва
7	Удосконалення енергетичного законодавства	У Законах України «Про енергозбереження» і «Про нафту і газ» необхідно передбачити положення щодо відповідальності виробника і постачальника за надмірне використання енергоресурсів
8	Підвищення рівня інформування населення про глобальну екологічну проблему змінення клімату за рахунок викидів парникових газів в атмосферу	Необхідно: а) включити відповідний розділ у щорічні національні і регіональні (обласні) доповіді про стан навколишнього середовища в Україні і регіонах; б) удосконалити еколого-просвітительську роботу органів Міністерства екології і природних ресурсів і інших міністерств і відомств України; в) створити автоматизовану базу даних з питань викиду парникових газів в атмосферу
9	Удосконалення системи відповідальності за порушення екологічних вимог по забрудненню атмосфери парниковими газами	Внесення відповідних змін у Закони України «Про охорону навколишнього середовища», «Про електроенергетику», а також в адміністративний і кримінальний кодекси України

Таким чином, в даний час сформовані досить гарні передумови для створення правової основи економічної підтримки реалізації зобов'язань України в рамках РКЗК ООН і КП. Це виявляється в тім, що в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» у ст. 48 [14] передбачаються механізми стимулювання раціонального природокористування й охорони навколишнього середовища – надання кредитів, податкових пільг для юридичних і фізичних осіб. У Законі України «Про енергозбереження» (1994 р.) передбачається надання субсидій і податкових пільг для суб'єктів, що забезпечують впровадження енергозберігаючих технологій.

Категорія «торгівля квотами» зв'язана з категорією «право» на використання асиміляційної функції середовища, тобто на викиди забруднюючих речовин. В даний час в Україні викидається приблизно

на 135 млн. тонн вуглецевого еквівалента менше, ніж у 1990 р. Тому, починаючи з 2008 р. продаж прав на викиди може щорічно давати майже 2,5 млрд. дол. (по ціні 18,5 дол. за тонну вуглецевого еквівалента). Такий приток капіталу дозволить вирішити екологічні проблеми, а також реструктуризувати національну економіку та одержати валютні надходження.

У зв'язку з необхідністю створення права на використання функції середовища (дозвіл на викиди забруднюючих речовин) для України актуальним на найближчий час є наступні задачі:

- розробка механізму визначення права «торгівлі квотами» (у випадку торгівлі скороченнями викидів), або розподілу (у випадку торгівлі квотами);
- визначення терміну дії цього права;
- розроблення регламенту і цільових настанов застосування зазначеного права;
- визначення обмежень (тимчасові, географічні, політичні і т.п.) для введення цього права;
- визначення суб'єктів користування (розпорядження) цим правом;
- розроблення механізму обліку умов про передачу цього права;
- формування (уточнення) змісту відповідальності у випадку порушення цих умов.

В Україні в даний час, крім перешкод законодавчого характеру на шляху до торгівлі викидами, існують не менш істотні освітні й інституційні перешкоди. До них можна віднести проблеми слабкої економічної культури державних службовців високого рангу, що серйозно гальмує впровадження прогресивних природоохоронних програм, зв'язаних з ринковими відносинами. До того ж, переважна більшість співробітників регіональних (обласних, міських, районних) органів Мінекоресурсів України складаються з фахівців, що не мають уявлення про специфіку технологічних процесів, що приводять до викидів забруднюючих речовин в атмосферу.

Якщо в США проблема компенсації завищених викидів конкретної забруднюючої речовини вирішується шляхом покупки скорочення викидів саме цієї речовини, то в Україні ця проблема вирішується в основному за допомогою перегляду фонових концентрацій. Вітчизняні підприємства-забруднювачі не можуть розглядати кілька окремих джерел викидів і-ої забруднюючої речовини як єдине джерело, оскільки, нормативи ГДВ устанавлюються для кожного окремого джерела викидів (наприклад, для кожної труби). Це заважає першочерговому скороченню викидів тим окремим джерелам, де це можна зробити значно дешевше, або шляхом компенсації викидів з тих джерел, де потрібні значні витрати [2].

Перші кроки по створенню механізму торгівлі викидами зроблені в червні 2001 р., коли відповідно до рішення Мінекоресурсів України була створена перша робоча група по розробці систем торгівлі викидами в Україні [15].

З огляду на вищевикладене, можна зробити кілька узагальнюючих висновків:

1. Доцільна національна стратегія України дозволить одержати прибуток від торгівлі скороченнями викидів.

2. Направляти прибутки від торгівлі скороченнями викидів необхідно на екологічні заходи, а також реструктуризацію економіки, щоб залишити майбутнім поколінням чисте повітря та більш ефективну систему виробництва.

3. Першочерговими завданнями, що треба здійснити в Україні є наступні:

- прийняття нормативних актів, які регламентують участь українських підприємств у міжнародній торгівлі або переуступці квот на викиди парникових газів;
- створення національного уповноваженого органа від РКЗК ООН;
- створення національного органа по затвердженню проектів Спільного здійснення, і встановлення національних інструкцій і процедур по їх затвердженню. У зв'язку з тим, що створення даного органа затяглося, в Україні відсутні затверджені проекти Спільного здійснення;
- удосконалення системи державного обліку, звітності і нормування викидів парникових газів;
- формування державної системи реєстрації надходження і передачі квот на викиди парникових газів;
- затвердження порядку участі українських підприємств у міжнародній переуступці квот на викиди парникових газів;
- забезпечення в рамках державних цільових програм підготовки пріоритетних інвестиційних проектів по зниженню викидів або збільшенню поглинання парникових газів;
- створення фінансового механізму акумулювання і реінвестування засобів, отриманих від переуступки квот, для реалізації проектів по зниженню емісії парникових газів.

Література:

1. Тустановська І. Зміна клімату: міжнародні та національні правові аспекти // Вісник Екологічної Адвокатури. – Львів: БФ «Екоправо–Львів», 2001, № 13. – С. 17-24.
2. Вербицка І., Дюканов В., Медун Т. Принципи та приклади застосування ринкових інструментів у сучасній природоохоронній політиці. Огляд економічних засад природокористування та природоохоронної діяльності. – Київ: Українське товариство стійкого розвитку, 2001. – С.32-55.
3. Горбунов В.С. Нормативно-правове забезпечення механізмів спільного впровадження в Україні // Матеріали семінару “Київський протокол, інвестиційні можливості використання проектів спільного впровадження в Україні”, К., 29.03.2005р., <http://www.menr.gov.ua>.
4. Бердин В. «Обзор существующего в Российской Федерации опыта по механизмам гибкости Киотского протокола» // Всемирный Банк, М., 2004.
5. Соловей Ю.В. «Киото на пороге России: Основы системы правового регулирования выбросов парниковых газов в Российской Федерации», Москва 2003., 20 с.
6. Голуб А.А., Маркандия А., Струкова Е.Б. и др. Рыночные механизмы управления окружающей средой, ГУ ВШЭ, 2004. – 285 с.
7. Грабб М., Вролик К., Брэк Д «Киотский протокол: анализ и интерпритация», М. 2001г.
8. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. – Київ: Мін-во охорони природного середовища України, 1996. – 38 с.
9. Отчет о Всемирной конференции по изменению климата, Москва, октябрь 2003. http://www.wccc2003.org/press/summ_r.htm.

10. Международные соглашения об изменении климата // Матеріали семінару “Киотський протокол, інвестиційні можливості використання проектів спільного впровадження в Україні, К., 29.03.2005р., <http://www.menr.gov.ua>.
10. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. – Київ: Мін-во охорони природного середовища України, 1996. – 38 с.
11. “Использование механизмов Киотского протокола для повышения экономической эффективности проектов электроэнергетики”, <http://www.carbonfund.ru/show.cgi?analytics/kiotmeh.htm>.
12. Киотський протокол до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату // Проблеми глобальної зміни клімату. – К.: Центр з питань зміни клімату, 2000, С. 92-118.
13. Закон України «Об охороні атмосферного повітря», Постанова ВР N 2708-XII [2708-12] від 16.10.92, ВВР, 1992, N 50, ст.679. В редакції Закону N 2556-III [2556-14] від 21.06.2001, ВВР, 2001, N 48, ст.252., <http://www.nau.kiev.ua>.
14. Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища ” Постанова ВР №1264-XII від 25.06.91, // Відомості Верховної Ради України, 1991, № 41. Зі змінами N 1288-XIV [1288-14] від 14.12.99, ВВР 2000, N 5, ст. 34., <http://www.nau.kiev.ua>.
15. Наказ Міністерства екології та природних ресурсів України “Про створення робочої групи щодо розробки системи торгівлі викидами в Україні” № 217, від 08.06.2001 р., <http://www.nau.kiev.ua>.

Стаття надійшла у редакцію 01.05.2005р.

Статтю до друку рекомендував академік Академії економічних наук Белопольський М.Г.